

УДК 631.1 (477.87)

**А.В. БАЛЯН**, доктор економічних наук, академік НААН, віце-президент Національна академія аграрних наук України

**Г.В. СПАСЬКИЙ**, кандидат економічних наук, директор

**І.В. БАЛЯН**, заступник директора з науково – організаційних та господарських питань

**О.М. МИКУЛІН**, завідувач лабораторії наукового забезпечення інноваційного розвитку

**О.С. ЛЮБКА**, кандидат сільськогосподарських наук

Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН

## РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Розглянуто специфіку розвитку агропромислового комплексу та здійснено аналіз його діяльності, обґрунтовано основні причини, які зумовили зміни у сільськогосподарському виробництві області.*

Агропромисловий комплекс, особисті господарства населення, структура, ринок, продукція, споживання, державна підтримка.

**Постановка проблеми.** Агропромисловий комплекс є важливим сектором економіки Закарпатської області. Галузь створює умови щодо стабілізації цінової ситуації на ринку продовольства, незалежно від зміни зовнішньої кон'юнктури на ту продукцію, що виробляється товаровиробниками області.

Ведення агропромислового виробництва на Закарпатті має свої особливості, відмінні від інших областей України, які полягають:

– у домінуванні сільського населення у загальній чисельності населення області, яке становить 63% при 31,9 відсотка – по Україні;

– трансформуванні земель до приватного сектора внаслідок проведених реформ, внаслідок чого площі землекористування цієї категорії виробників зросли у декілька разів і на початок поточного року за ними закріплено 85% таких земель, у тому числі ріллі 81%;

– обмеженості земель сільськогосподарського призначення, область залишається найменш забезпеченою земельними ресурсами сільськогосподарського призначення і в розрахунку на одного жителя припадає 0,32 га сільгоспугідь, у тому числі ріллі 0,16 га. За умови малоземелля (2,1% площ сільгосппризначення держави) ефективність

використання земель в області значно вища у порівнянні з іншими регіонами. Щільність умовного поголів'я та виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на 100 гектарів відповідної площі у 1,5 рази перевищує показники інших областей.

За природними, економічними умовами ведення сільськогосподарського виробництва область поділяється на три підзони: низинну, де розміщено 55% земель сільгосппризначення, передгірську – 21,3% та гірську – 23,7%. У низинній зоні вирощується зерно, надранні та пізні овочі, є унікальні умови для розвитку виноградарства і садівництва, розвивається м'ясне та молочне скотарство, такі скороспілі галузі, як свинарство та птахівництво. Передгірські та гірські райони спеціалізуються на картоплярстві, садівництві та кормовиробництві, м'ясному та молочному скотарстві, розвитку вівчарства.

Агропромислове виробництво Закарпаття має свої особливості та специфіку, яка проявляється в тому, що тут поєднується виробництво, переробка та реалізація продукції сільського господарства. Саме тому від того як будуть функціонувати виробничо-економічні відносини АПК залежить вирішення продовольчої проблеми та соціальне відродження села.

**Мета і завдання.** Метою нашого дослідження є обґрунтування специфіки розвитку агропромислового комплексу Закарпаття та здійснення аналізу його діяльності, встановлення основних причин, які зумовили зміни у сільськогосподарському виробництві області та розробка шляхів підвищення ефективності агропромислового комплексу, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку галузі.

Теоретичною основою для проведення досліджень були офіційні матеріали Міністерства аграрної політики України, Державного комітету статистики України, дані монографічних обстежень, наукові публікації та інформація з комп'ютерної мережі «Інтернет», норми і нормативи, матеріали наукових установ.

У процесі досліджень застосовувалися методи теоретичного узагальнення та порівняння, методи сучасного економічного та статистичного аналізу та інші.

**Результати дослідження.** Сільське господарство належить до однієї з основних галузей виробництва у Закарпатській області. Його частка у загальному обсязі валової продукції, основних засобів, кількості зайнятих є стабільною в останні роки, відповідно, на рівні 13,4%, 15,2%, 15,4 %. При цьому функціонування аграрних підприємств має певну специфіку та ряд особливостей. Зокрема, їх кількість досягла у 2013 р. 1698 одиниць. В їх структурі найбільш чисельними були фермерські господарства (1539 господарств або 90,6%), господарські товариства (102 господарств або 6,0 %), приватні підприємства (25 підприємств або 1,5%). Крім того, налічується понад 250,7 тис. особистих господарств населення.

В останні роки спостерігається скорочення загальної кількості (на 5,7% у 2000 р.) сільськогосподарських підприємств. Їх валова продукція в постійних цінах 2010 року зменшилась з 1695,8 млн.грн у 1990 році до 225,2 млн.грн. у 2013 році або у 7,5 рази.

Однією з причин спаду виробництва сільськогосподарської продукції є зростання диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, що унеможлиблює придбання в достатній кількості нової техніки, елітного насіння, паливно-мастильних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин та інших матеріалів. Разом з тим люди втратили інтерес до колективної праці. Тому виробництво продукції сільського господарства перемістилося в особисті господарства населення. В 2013 році на господарства населення припадало 94,8% всієї валової продукції, в тому числі рослинництва 93,0%, а тваринництва 96,5%.

Фактором, що стримує зростання агропромислового виробництва є скорочення зайнятості сільськогосподарських працівників (на 10,0% за останні десять років), деіндустріалізація сільського господарства. Так, за останні 10 років основний капітал галузі зменшився втричі. Для більшості підприємств характерний низький рівень забезпеченості основними засобами та відсутність дешевих кредитних ресурсів, необхідних на їх оновлення. Забезпеченість технікою по всіх категоріях господарств становить 45,0 – 50,0% потреби. Крім того, для неї характерний високий рівень зношеності. Так з 1990 року кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах скоротилася у 7,1 р, а зернозбиральних комбайнів у 3,9р.

За останні 15 років рівень внесення мінеральних та органічних добрив скоротився у 10 – 20 разів, проте він поступово нарощується, а питома вага удобреної площі – зростає. Це позитивно впливає на підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Так, рентабельність сільськогосподарських підприємств у середньому досягає 4,9 %, проте кількість збиткових господарств є дуже значною і утримується майже 10 років на рівні 41-48 %.

В зв'язку з тим, що регіон Закарпаття є малоземельним і для нього характерна вертикальна зональність потенційні можливості нарощування виробництва сільськогосподарської продукції обмежені. Найбільш ефективною для аграрних підприємств Закарпатської області є спеціалізація на виробництві зернових культур, картоплі, овочевих культур та продукції тваринництва.

Порівняно з 1995 р. зросли площі під зерновими та зернобобовими культурами та картоплею за рахунок скорочення площ під кормовими культурами. У цілому це відповідає специфіці природного агроресурсного потенціалу території та ринкових факторів попиту і пропозиції. Разом з тим різке скорочення посівів кормових культур негативно позначається на родючості ґрунтів, свідчить про зниження конкурентних переваг тваринницьких галузей. Відповідно відбувається збільшення урожайності практично всіх сільськогосподарських культур порівняно з 1995 р. так відносно вищі порівняно з середніми по країні показниками урожайності зернових культур, картоплі, овочевих, плодкових та винограду. На 14–20% підвищилися показники продуктивності тваринництва, які перевищили рівень 90–х років. Це відбулося, насамперед, за рахунок впровадження інновацій. Загалом же частка господарств населення регіону у виробництві

вальної продукції сільського господарства постійно збільшується. При цьому ефективність ведення галузей рослинництва практично однакова з ефективністю ведення тваринництва.

Виробництво продукції тваринництва, так як і рослинництва на Закарпатті, і зокрема в низинній зоні, сконцентрувалось в господарствах населення і його концентрація продовжує зростати.

В Закарпатській області фактично не лишилося великих спеціалізованих тваринницьких комплексів або підприємств. Практично 97,1 % поголів'я великої рогатої худоби, 89,9% свиней, 89,4% овець та кіз знаходиться у господарствах населення. Поголів'я худоби у 1990 – 2013 рр. у всіх категоріях господарств скоротилося у 2,5 рази, свиней – у 1,2 рази, овець і кіз – у 2,0 рази. Частка фермерських господарств у структурі загального поголів'я, незначна і коливається на рівні 1,0%, - переважно за рахунок розвитку свинарства.

Вищий рівень рентабельності мають рослинницькі галузі і низький – тваринницькі. При цьому рівень збитковості не знижується а, навпаки, збільшується. Це пояснюється збільшенням витрат виробничої діяльності .

Важливе значення для розвитку агропромислового комплексу області має можливість реалізації продукції. Протягом останніх років значно зменшилися обсяги реалізації продукції рослинництва і тваринництва сільськогосподарськими підприємствами, що призвело до скорочення обсягів сировинних ресурсів для підприємств харчової промисловості та до завантаження потужностей переробних підприємств на рівні 10-20%, тобто потужності переробних підприємств використовуються мінімально. Крім того у регіоні немає розвиненої мережі переробних підприємств, яким реалізується тільки 23,9 % виробленої продукції.

Вагомим каналом збуту є ринок, де реалізується 15,4 % продукції. Це дозволяє забезпечити високий рівень споживання продовольчої продукції населенням регіону, збалансовано розвивати споживчий продовольчий ринок.

По більшості груп продовольчих товарів рівень споживання у Закарпатській області перевищує середньоукраїнські показники. При цьому обсяги виробництва основних продуктів перевищують (у 1,3 – 2,2 рази) обсяги споживання. Виняток становить лише виробництво м'яса, м'ясопродуктів та цукру. Але споживання залежить не лише від виробництва сільськогосподарських підприємств, але й платоспроможності населення. Крім того, на аграрному ринку працює велика кількість посередників, що підвищують ціни на продовольчі товари. Через високі транспортні витрати, ринкові збори, виробники змушені реалізувати продукцію за значно нижчими цінами, ніж на ринку.

**Висновки.** Таким чином можна зробити висновок, що за останні роки відбулися значні зміни в агропромисловому комплексі Закарпаття. Змінилася структура земельних угідь, відбувся перерозподіл землі між сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. В результаті цього змінилася і структура валової продукції сільського господарства, знизився рівень забезпечення господарств технікою,

порушилися зв'язки між виробниками продукції, переробними підприємствами та споживачами, знизилася економічна ефективність виробництва. Тому, на нашу думку, для підвищення економічної ефективності виробництва в агропромисловому комплексі Закарпаття необхідно вдосконалити організаційно-економічний механізм та систему ціноутворення, ліквідувати диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, яка споживається в сільському господарстві. Саме стратегія і тактика вдосконалення організаційно-економічного механізму в умовах стабілізації ринкових відносин забезпечать інтенсивний розвиток аграрних підприємств і галузей АПК в цілому. Основою для цього повинні стати науково-технічний прогрес, інноваційні технології та інвестиційні процеси, які сприятимуть високій ефективності і стійкому розвитку аграрного виробництва. Крім того у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва провідне місце посідає його інтенсифікація, що здійснюється на інноваційній основі.

Однак, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва гальмується нестачею фінансових ресурсів в галузі. Фінансові ресурси для витрат в аграрній сфері економіки слід нагромаджувати шляхом інтеграції виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Досвід зарубіжних країн свідчить про доцільність об'єднання сировинних, переробних і торговельних галузей в єдиний організаційно-технологічний комплекс, що сприятиме вирівнюванню економічних умов господарювання суб'єктів інтегрованого виробництва.

Аналіз державної підтримки аграрного сектора економіки доводить, що сучасна система його фінансування не відповідає умовам ринкової економіки через низьку економічну ефективність використання бюджетних коштів. Головними причинами недосконалого бюджетного фінансування є, насамперед, відсутність довготермінового фінансового плану підтримки; неоптимальний розподіл бюджетних коштів; недофінансування запланованих та обмеженість у фінансуванні інших програм; відсутність якісних показників для розподілу коштів з державного бюджету на державну підтримку сільського господарства.

Крім того нема надійної системи підтримки і регулювання ринку сільськогосподарської продукції, не розвинена інфраструктура її збуту, що негативно позначається на формуванні стабільної цінової ситуації та досягненні прибутковості ведення агробізнесу. Завданням нового етапу аграрної політики є забезпечення сталого розвитку галузі в умовах відкритого конкурентного середовища та налагодження прозорого аграрного ринку, створення умов для фінансової незалежності сільськогосподарських підприємств, фермерських та селянських господарств. Основою цього має стати адекватна ринковим вимогам система державної підтримки сільського господарства. Це необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної галузі на світовому та європейському ринках.

Для вдосконалення системи державної підтримки сільського господарства доцільно розробити та удосконалити нормативно-правову

базу, прискорити формування головних елементів ринкової інфраструктури, зокрема біржової, забезпечити високу якість сільськогосподарської продукції відповідно до міжнародних стандартів, провести аналіз кон'юнктури та прогнозів аграрного ринку.

Таким чином найважливішим завданням держави на сучасному етапі є створення цілісної системи економічного управління і регулювання розвитком агропромислового виробництва, яка органічно поєднується з механізмами ринкового саморегулювання.

### **Бібліографічний список**

1. Микулін О.М. Розвиток агропромислового комплексу Закарпаття в сучасних умовах / О.М.Микулін, К.В.Полтавська, Т.М.Бондарчук, І.В.Балян, М.М.Русняк// Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького. серія «Економічні науки».- Львів.-2010.- Том 12.-№ 1(43).-С.385-390.
2. Дзямко А.Ю. Ефективність використання земель сільськогосподарського призначення у Закарпатській області/А.Ю.Дзямко //Економіка АПК.-2008.-№6.-С.53.
- 3.Статистичний щорічник «Закарпаття 2013», Ужгород: Держкомстат, 2013.- 559 с.

Одержано редколегією 20.09.2014 р.

**А.В. БАЛЯН, Г.В. СПАСКИЙ, І.В. БАЛЯН, О.М. МИКУЛИН,  
О.С. ЛЮБКА**

### **РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ**

*Рассмотрена специфика развития агропромышленного комплекса и осуществлен анализ его деятельности, обоснованы основные причины, которые обусловили изменения в сельскохозяйственном производстве области.*

**A.V. BALYAN, G.V. SPASKYY , I.V. BALYAN, O.M. MIKULIN,  
O.S. LYUBKA**

### **DEVELOPMENT OF THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF TRANSCARPATHIAN REGION**

*The specification of the development of agroindustrial complex have been considered, the analyses of its activity have been made, the main reasons, which conditioned the changes in the agroindustrial production in the region have been grounded.*